

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال دهم، شماره اول (پیاپی ۳۵)، بهار ۱۴۰۰

شاپای چاپی ۲۱۳۱-۲۳۲۲ شاپای الکترونیکی ۴۷۶X-۲۵۸۸

<http://serd.khu.ac.ir>

صفحات ۹۰-۶۹

ظرفیت‌سنجی گردشگری روستایی و نقش آن در توسعه فضایی و اقتصادی نواحی ییلاقی مورد: بخش مرکزی شهرستان دماوند

علی‌اکبر نجفی‌کانی*؛ دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه گلستان، گرگان، ایران.

کبری نجفی؛ دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران.

پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۰۶/۰۲

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۱/۱۰

چکیده

گردشگری می‌تواند زمینه مناسبی را برای سرمایه‌گذاری در نواحی روستایی فراهم سازد و فرصتی را در اختیار کشورهای کمتر توسعه‌یافته برای تحریک رشد اقتصادی خود در راستای افزایش تولید و ایجاد فرصت‌های شغلی قرار دهد. هدف کلی پژوهش حاضر بررسی ظرفیت توسعه گردشگری روستاهای کوهستانی شهرستان دماوند در نزدیکی کلان‌شهر تهران می‌باشد. این تحقیق به صورت کاربردی بوده و روش آن به صورت توصیفی-تحلیلی و میدانی است. جامعه آماری تحقیق حاضر خانوارهای روستایی ساکن در دوازده روستای شهرستان دماوند است که براساس سرشماری سال ۱۳۹۵ دارای ۱۴۰۲۴ نفر جمعیت و ۳۶۰۰ خانوار می‌باشند. پس از شناسایی و طراحی شاخص‌ها، پرسش‌نامه‌ای تنظیم شد که با استفاده از فرمول کوکران، ۲۹۰ نفر از روستاییان به عنوان جامعه نمونه انتخاب شدند که با روش نمونه‌گیری تصادفی ساده/سیستماتیک، پرسشنامه‌ها بین آنها توزیع گردید و در نهایت با استفاده از آزمون فریدمن و تحلیل خوشه‌ای در محیط نرم‌افزاری SPSS، داده‌ها مورد سنجش قرار گرفتند. نتایج حاصل از آزمون فریدمن برای ظرفیت-سنجی توسعه گردشگری با یکدیگر تفاوت معنادار در سطح اطمینان ۹۹ درصد را تبیین می‌کنند. همچنین برای چالش‌های توسعه گردشگری تفاوت معنادار و ۹۵ درصدی بین شاخص‌های بررسی شده مشاهده می‌گردد. نتایج حاصل از تحلیل خوشه‌ای سلسله‌مراتبی، فاصله اقلیدوسی هر روستا نسبت به روستای دیگر را مقایسه می‌کند و براین اساس شباهت‌ها و تفاوت‌های روستاها تبیین می‌شوند. فرایند خوشه‌بندی در یازده مرحله انجام شده و روستاهای مورد مطالعه از نظر میزان ظرفیت گردشگری به چهار دسته طبقه‌بندی شدند. روستاهای خوشه اول (مومج، جابان و آینه‌ورزان) و خوشه دوم (سربندان، زان، سیدآباد، هویر، دهنار و شلمبه) به ترتیب بیشترین ظرفیت توسعه گردشگری را دارا هستند و روستاهای خوشه سوم (وادان) و خوشه چهارم (سرخده و هاشمک) اگرچه دارای جاذبه‌های گردشگری هستند، اما در مقایسه با دیگر روستاها از ظرفیت توسعه گردشگری پایین‌تری برخوردارند. روستاهای مورد مطالعه از نظر میزان چالش‌های توسعه گردشگری نیز به چهار دسته طبقه‌بندی شدند. روستاهای خوشه اول (مومج) و خوشه دوم (جابان، سربندان، وادان، زان، آینه‌ورزان، سیدآباد و دهنار) به ترتیب بیشترین چالش‌های توسعه گردشگری را دارا هستند. اما روستاهای خوشه سوم (هویر و شلمبه) و خوشه چهارم (سرخده و هاشمک) از چالش کمتری برخوردارند.

واژگان کلیدی: گردشگری روستایی، روستاهای ییلاقی، توسعه اقتصاد روستایی، دماوند.

* Anajafi_1159@yahoo.com

(۱) مقدمه

امروزه گردشگری به لحاظ درآمدزایی فراوان آن بسیاری از کشورهای جهان را بر آن داشته است که سرمایه‌گذاری زیادی در این زمینه انجام دهند. جلب و جذب گردشگر به منظور بازدید از مکان‌های دیدنی به سرمایه‌گذاری بسیاری در زمینه آماده‌سازی مکان‌های مورد بازدید، احداث جاده‌های مطلوب و قابل دسترس، هتل‌های چندستاره، وسایل نقلیه مناسب و نظایر این‌ها نیازمند است. اما در این میان جذب گردشگرانی که به منظور دیدن انواع مناظر طبیعی به منطقه سفر می‌کنند با کم‌ترین سرمایه‌گذاری نسبت به سایر انواع گردشگری میسر می‌گردد.

صنعت توریسم می‌تواند زمینه مناسبی را برای سرمایه‌گذاری فراهم سازد و با اتکالی کمتر به منابع، فرصتی را در اختیار کشورهای کمتر توسعه‌یافته برای تحریک رشد اقتصادی خویش در راستای افزایش تولید و ایجاد فرصت‌های شغلی قرار دهد. در این میان روستاها متناسب با ساختار فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، محیط جغرافیایی و طبیعی خود دارای شرایط بسیار مطلوب و ویژه‌ای می‌باشند. با توجه به اینکه امروزه بازدید از مزارع، باغات، بیشه‌زارها، چشمه‌سارها، چشم‌اندازهای فرهنگی و توریستی سکونتگاه‌های روستایی مورد توجه جامعه مهمان و گردشگران است، برنامه‌ریزی برای استفاده بهینه آنها در راستای توسعه گردشگری روستایی امری اجتناب‌ناپذیر است. از اینرو لویس‌ترنر گردشگری را امیدبخش‌ترین و پیچیده‌ترین صنعتی می‌داند که جهان سوم با آن روبروست و معتقد است گردشگری بیشترین قابلیت را برای جانشینی دیگر صنایع درآمدزا دارد (Rayan, 1995: 256). تا آنجا که بسیاری از دانشمندان آن را گذرنامه توسعه قلمداد می‌کنند. گردشگری در ابعاد جهانی حدود ۱۰ درصد تولید ناخالص ملی، ۱۰ درصد اشتغال و ۵ درصد سرمایه‌گذاری را به خود اختصاص داده است (خواج‌شاهکویی و موسوی، ۱۳۹۸: ۱۳). به نحوی که به استناد آمار میزان درآمد حاصل از بخش گردشگری در بعضی از کشورها بیشتر از درآمد نفت کشورمان است.

شهرستان کوهستانی و بیلاقی دماوند با دارا بودن قابلیت‌های فراوان و چشم‌اندازهای جغرافیایی متنوع دارای توان‌های بالقوه و بالفعل مناسبی برای جذب گردشگر می‌باشند. پیست آبدلی، دریاچه‌ها مثل دریاچه تار و هویر، آبشارهای متعدد از قبیل آبشارهای تیزاب، آینه‌رود، چشمه اعلاء و...، غار رودافشان و چشمه‌سارهای متعدد، باغات و مزارع زیبا، آب و هوای بسیار مطبوع از چشم‌اندازهای توریستی آن به شمار می‌آیند. جاذبه‌های بسیار مهم این ناحیه، هر سال علاقه‌مندان بسیاری را به سوی خود جذب می‌کند. سالیان درازی است که عموم مردم بویژه ساکنان کلانشهر تهران از آن استفاده می‌کنند و مسافران زیادی به این منطقه سفر می‌کنند. لذا شناخت جامع، طراحی و مدیریت صحیح در راستای توسعه گردشگری روستایی امری ضروری می‌باشد. براین اساس تحقیق حاضر با بررسی و تبیین عوامل مهم توسعه گردشگری سعی دارد با در نظر گرفتن رفاه نسل‌های حال و آینده، بهبود کیفیت زندگی و بالاخره ارتقاء سطح رفاه اقتصادی و اجتماعی و ایجاد محیط زیست سالم روستایی در ناحیه مورد مطالعه را مورد توجه قرار دهد. با توجه به مسائل مذکور سؤالات اساسی تحقیق به شرح زیر مطرح می‌گردد:

- میزان ظرفیت‌پذیری گردشگری روستایی به خصوص در زمینه توسعه فضایی و اقتصادی در روستاهای شهرستان دماوند چقدر می‌باشند؟

- مهمترین چالش‌های توسعه گردشگری روستایی در راستای توسعه فضایی و اقتصادی کدامند؟

(۲) مبانی نظری

بی‌تردید گردشگری روستایی موجب ایجاد بازار کار پر رونق در کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه می‌گردد. امروزه از صنعت گردشگری به عنوان یک بازوی قدرتمند جهت افزایش درآمد و فقرزدایی کشورهای در حال توسعه نام برده می‌شود. توسعه فعالیت توریستی، غالباً منوط به وجود جاذبه‌های متنوع طبیعی، فرهنگی و تاریخی است. کشورهای پیش‌تاز در بخش گردشگری یا به لحاظ قدمت تاریخی خود (مثل یونان، ایتالیا، اسپانیا، مصر و ...) و یا به لحاظ چشم‌اندازهای برتر طبیعی مانند دریاچه‌ها، سواحل آفتابی، کوهستان‌های پربرف (از قبیل سوئیس، نروژ، فرانسه و ...) و یا به لحاظ تلفیق این عناصر با یکدیگر و ایجاد برخی جاذبه‌های مصنوعی و همچنین ایجاد ساختار سازمانی و فراهم آوردن بستر سرمایه‌گذاری‌های گسترده، توانستند به تقاضای وسیعی از نیازهای جهانگردی پاسخ داده و از اثرات و دستاوردهای آن بهره‌مند شوند. طبیعت‌گردی یکی از الگوهای فضایی گردشگری در عصر پسمدرن است که پویایی اقتصاد جوامع محلی را با ایجاد اشتغال و درآمد سبب می‌شود (: 2017, 1766 Najafikani).

در ادبیات گردشگری موضوعات اصلی پایداری اقتصادی شامل منافع اقتصادی، متنوع‌سازی اقتصاد محلی، رشد اقتصادی کنترل شده، بهبود روابط محلی و منطقه‌ای و توزیع عادلانه منافع اقتصادی در اقتصاد محلی می‌باشند.

بنابراین لازمه رسیدن به موفقیت در گردشگری تهیه یک برنامه‌ریزی جامع بین بخش دولتی و بخش خصوصی می‌باشد. در این میان شناخت صحیح از قابلیت‌های اقتصادی، زیست‌محیطی و فرهنگی مناطق مختلف و ذینفعان به منظور برنامه‌ریزی توسعه گردشگری روستایی امری ضروری است (Najafikani & arekhi, 2014:264).

توسعه پایدار گردشگری به مثابه توسعه درون‌زا، توسعه متعادل و متوازن و توسعه همه‌جانبه می‌باشد. بدیهی است که توسعه درون‌زا متکی بر منابع محلی بوده و توسعه متعادل نیز به کاهش نابرابری‌های محیطی توجه دارد. در دیدگاه توسعه پایدار نه تنها نیازهای بازار مورد توجه است، بلکه نیازهای جامعه و محیط زیست طبیعی نیز مورد توجه و تأکید قرار می‌گیرد. بر اساس بیانیه برلین (۱۹۹۷)، گردشگری باید به طریقی توسعه یابد که به جامعه محلی سود برساند، اقتصاد محلی آن را تقویت کند، نیروی کار محلی را به استخدام در آورد و در چارچوب پایداری اکولوژیکی، مواد محلی، تولیدات کشاورزی محلی و مهارت‌های سنتی را مورد استفاده قرار دهد. برای تضمین جریان منافع به جامعه محلی، مکانیسم‌ها شامل سیاست‌ها و قوانین باید مطرح شوند. فعالیت‌های گردشگری باید ویژگی‌های اکولوژیکی و ظرفیت‌های محیط محلی را مورد توجه قرار دهند و همه تلاش‌ها باید برای توجه کردن به شیوه زندگی سنتی و فرهنگ‌ها صورت گیرد (خواجه شاهکویی و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۷، جباری و عبدلی، ۱۳۹۸: ۷۳).

توسعه پایدار گردشگری فرایندی است که با کیفیت زندگی جامعه میزبان، تأمین تقاضای بازدیدکنندگان و به همان نسبت محافظت منابع محیطی طبیعی و انسانی در ارتباط است و متولیان گردشگری باید برای نسل‌های آینده از جاذبه‌ها و سرمایه‌های طبیعی و تاریخی به همان اندازه که به آنها به ارث رسیده است باقی بگذارند و این مسئولیتی اساسی در توسعه پایدار گردشگری است (صفرآبادی و احمدپور، ۱۳۹۸: ۲۲۸). توسعه پایدار گردشگری باید از نظر اکولوژیکی پاسخگو، از نظر اجتماعی سازگار، از نظر فرهنگی درخور، از نظر سیاسی عادلانه، از نظر تکنولوژیکی مورد حمایت و سرانجام از نظر اقتصادی کارآمد برای جامعه میزبان باشد (نجفی‌کانی، ۱۳۹۷: ۱۴۶). امروزه طبقه‌بندی‌های مختلفی از پیامدهای گردشگری به چشم می‌خورد که یکی از رایج‌ترین آنها براساس مثبت و منفی بودن در سه بعد اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و زیست‌محیطی مورد توجه قرار می‌گیرند (Hall et al, 2001: 121).

به‌طور کلی در بعد اقتصادی افزایش فرصت‌های شغلی، ایجاد اشتغال، افزایش درآمد، افزایش زمینه‌های سرمایه‌گذاری، بالا رفتن استانداردهای زندگی و معرفی توانمندی‌های بالقوه منطقه برای سرمایه‌گذاری و فعالیت‌های تجاری از پیامدهای مطلوب توسعه گردشگری روستایی است و نتایج تحقیقات متعدد مؤید این است که گردشگری به کاهش بیکاری و کسب درآمد منتهی می‌گردد. اما از سوی دیگر ایجاد تورم در جامعه محلی، افزایش بورس‌بازی املاک، از دست رفتن فرصت‌های بهتر برای سرمایه‌گذاری در بخش‌های دیگر اقتصادی از پیامدهای منفی گردشگری روستایی به شمار می‌رود. (Taye & Sirakaya, 2002: 668, Tosum, 2001: 289)

از نظر اجتماعی و فرهنگی نیز افزایش سطح پایداری منافع جامعه میزبان و مشارکت آنها در فعالیت‌های متنوع، تقویت ارزش‌ها و سنن محلی در منطقه، تقویت روح همبستگی و مشارکت در جامعه میزبان، افزایش مهارت‌های مدیران و برنامه‌ریزان محلی برای توسعه گردشگری جزء بازخوردهای مطلوب به شمار می‌رود. اما از سوی دیگر افزایش جرم و جنایت، تغییر ساختار جامعه و اختلالات اجتماعی، ایجاد تعارض اجتماعی به تبع عدم همگنی و تجانس بین گردشگران و جامعه میزبان از پیامدهای منفی آن محسوب می‌شوند. (Richards, 2000: 20) به عبارت ساده‌تر گردشگری در نظام ارزش‌های افراد و جامعه، الگوی رفتاری، ساختارهای اجتماعی، سبک و کیفیت زندگی جامعه میزبان و گردشگران تأثیرگذار است (Lowch, 2001: 871). همچنین از پیامدهای مثبت توسعه گردشگری در زمینه زیست محیطی می‌توان به افزایش گرایش‌های زیباشناختی و بهره‌مندی معنوی از شگفتی‌های طبیعت، اختصاص بخشی از درآمدهای گردشگری به محافظت از جذابیت‌های طبیعی، حفظ منابع طبیعی و ایجاد پارک‌های ملی، بهبود سیستم‌های مدیریت ضایعات و ترویج حساسیت و آگاهی نسبت به سیستم‌های اکولوژیکی اشاره کرد. اما از منظر دیگر تغییر در محیط طبیعی و حیات وحش، شلوغی و ترافیک، تغییرات در فرایندهای طبیعی مثل تخریب منابع از پیامدهای منفی آن به شمار می‌آیند (Pearece, 1989: 151-153). پیامدهای منفی زیست‌محیطی شامل آلودگی‌های آب، خاک، صوتی، هوا، نما و منظر روستایی، مصرف بی‌رویه منابع و رفتارهای نامناسب ساکنان و گردشگران محیط زیست می‌گردد (Nrayan, 2002: 28, Rosanna, 2007: 341). امروزه توسعه پایدار گردشگری روستایی باعث مدیریت منابع به شیوه مناسب می‌گردد و

هدف غایی و مقصد گردشگری پایدار شکل‌گیری نظام گردشگری مطلوب و پایدار است (نجفی‌کانی، ۱۳۹۸: ۱۵۵).

انواع تئوری‌ها برای درک واکنش نسبت به گردشگری پایدار روستایی

چند روش به عنوان چارچوب تئوریک برای درک واکنش مردم نسبت به گردشگری پایدار به شرح زیر وجود دارد که تحقیق حاضر بر مبنای تئوری مبادله اجتماعی و دلبستگی جامعه مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

- تئوری مبادله اجتماعی^۱
- چرخه حیات گردشگری^۲
- روش تفکیکی^۳
- شاخص رنجش داکسی^۴
- نظریه هویت^۵
- دلبستگی جامعه^۶

تئوری مبادله اجتماعی

تئوری مبادله اجتماعی یک چارچوب زیربنایی برای همه روش‌ها و رویکردها محسوب می‌شود که مبتنی بر ارزیابی جامعه میزبان از سود و زیان مورد انتظار حاصل از بخش گردشگری است. براساس این نظریه، اگر ساکنان درک کنند که به احتمال زیاد این مبادلات بدون تحمل هزینه‌های سنگین و به نفع آنها باشد، از بازدیدکنندگان برای حمایت از گردشگری به عنوان یک منبع درآمدی پایدار استقبال می‌کنند (Elmberg et al, 2004:78). در مقابل اگر ساکنان حس کنند که در توسعه گردشگری هزینه‌های بیشتری نسبت به مزایای آن متحمل خواهند شد به مخالفت می‌پردازند. بسیاری از مطالعاتی که در سال‌های اخیر در زمینه نگرش ساکنین به گردشگری انجام گرفته، مبتنی بر نظریه تبادل اجتماعی بوده است. اگرچه این نظریه دارای خاستگاه جامعه‌شناختی-روان‌شناختی و اقتصادی است، اما از دهه ۱۹۹۰ مورد توجه محققان گردشگری قرار گرفت. نخستین بار اپ^۷ (۱۹۹۲) این نظریه را در زمینه گردشگری مطرح ساخت. وی با تأکید بر اهمیت نقش ساکنان در توسعه گردشگری، اظهار داشت که ساکنان، گردشگری را برحسب معادلات اجتماعی و هزینه و فایده مورد انتظار ارزیابی می‌کنند (نجفی‌کانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۰۵، شاطریان، ۱۳۹۸: ۱۰۱).

1 - Social Exchange Theory
 2 - Tourist Life Cycle
 3 - Segmentation Approach
 4 - Dosey
 5 - Identity
 6 - Community Attachment
 7 - Ap

نظریه دلبستگی به جامعه

از موارد دیگری که نگرش جامعه محلی را تحت تاثیر قرار می‌دهد، دلبستگی و تعلق خاطر به جامعه می‌باشد. دلبستگی جامعه منعکس‌کننده یک ارتباط روانی معنی‌دار بین مردم و عارضه‌های طبیعی است. دلبستگی اجتماعی ساختاری پیچیده برای ارزیابی نگرش جامعه میزبان به سمت جوامع یا محیط طبیعی خود است. براساس پژوهش‌های کایل و همکاران^۱ (۲۰۰۴)، دلبستگی ساکنان به جامعه خود از طریق مفاهیمی مانند هویت جامعه، وابستگی به جامعه، پیوند اجتماعی در یک جامعه و پاسخ‌های عاطفی به احساسات در مورد جامعه نشان داده می‌شود (Liu et al, 2012:36). دیدگاه‌های متفاوتی در رابطه با دلبستگی جامعه و حمایت ساکنان میزبان برای پشتیبانی توسعه صنعت گردشگری مطرح شده است (Kurechi, 2007:145). به عنوان مثال، برخی از نویسندگان نشان دادند دلبستگی جامعه به طور قابل توجهی توسعه گردشگری را تحت تاثیر قرار می‌دهد. در حالی که در آثار دیگر نویسندگان پیوندی بین دلبستگی جامعه و توسعه گردشگری یافت نشد. بسیاری از دانشمندان از منافع و هزینه‌های درک شده به عنوان متغیرهای واسطه‌ای در بررسی نقش دلبستگی جامعه در پیش‌بینی دقیق حمایت از توسعه گردشگری استفاده نمودند (ظاهری و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۲۳، علیقلی‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۴۵). نتایج مطالعات نشان می‌دهد که دلبستگی جامعه به طور مستقیم با منافع درک شده و به طور غیرمستقیم با پشتیبانی پایدار توسعه صنعت گردشگری ارتباط معناداری دارد. بنابراین دلبستگی جامعه می‌تواند به طور مؤثر برای ارزیابی حمایت جامعه محلی از توسعه گردشگری پایدار مورد استفاده قرار گیرد (قادری و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۸، صاحبی و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۲۹).

امروزه توسعه گردشگری روستایی در بعضی از نقاط به صورت خانه‌های دوم متجلی می‌گردد. به طور کلی خانه‌های دوم به وجود مساکن در مناطق گردشگری روستایی با موقعیت منحصربه‌فرد اشاره دارد که به‌عنوان خانه‌های تفریحی، ویلاقی، استراحتگاهی در اوقات فراغت مورد استفاده قرار می‌گیرند. خانه‌های دوم اثرات اجتناب‌ناپذیری در زمینه‌های متعدد به خصوص کالبدی- فضایی و اقتصادی به همراه خواهد داشت که برای بررسی بیشتر به نتایج تحقیق برخی از محققین در جدول زیر اشاره می‌گردد.

¹ - Kje et al

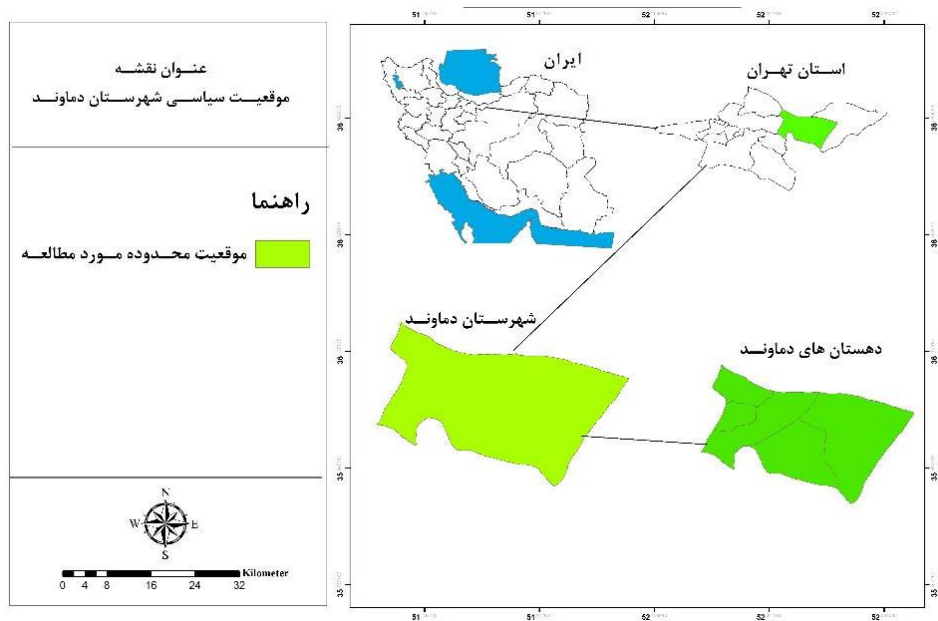
جدول ۱. پیشینه پژوهش

پژوهشگر	عنوان	نتایج یا نکات کلیدی اقتصادی و کالبدی
دادورخانی و محمدزاده، ۱۳۹۱	تحلیل تطبیقی نظرات سهم-بران در خصوص اثرات گردشگری خانه‌های دوم بر جنبه‌های کالبدی-فیزیکی مناطق روستایی	مهم‌ترین پیامد منفی خانه‌های دوم تغییر کاربری اراضی و تبدیل مراتع و باغات به واحدهای مسکونی و تجاری، تغییر چشم‌اندازها و عدم رعایت حریم رودخانه‌ها و ناهماهنگی در بافت کالبدی روستاها است.
عینالی، ۱۳۹۳	ارزیابی نقش گردشگری خانه‌های دوم در تنوع بخشی به اقتصاد روستایی	نتایج تحقیق در دهستان حصار شهرستان آوج، بیانگر وجود تفاوت معناداری در دو دوره زمانی قبل و بعد از ترویج و گسترش خانه‌های دوم در مؤلفه‌های تنوع‌بخشی اقتصاد روستایی است.
خشنود و همکاران ۱۳۹۶	تأثیر گردشگری خانه‌های دوم بر اقتصاد روستایی	گردشگری خانه‌های دوم به‌عنوان عامل مؤثر برای اشتغال‌زایی، افزایش درآمد، افزایش رفاه عمومی روستاییان و در راستای اصول گردشگری روستایی بوده و گسترش این خانه‌ها بدون هیچ نظارت و برنامه‌ریزی می‌تواند موجب بروز مشکلات زیست‌محیطی، اجتماعی و فرهنگی شود.
نجفی‌کانی، ۱۳۹۷	واکاوی چالش‌ها فراروی توسعه گردشگری روستاهای ساحلی	در این پژوهش تنگناهای گردشگری در روستاهای ساحلی شهرستان بابلسر با استفاده از تکنیک تحلیل‌عاملی بررسی شد و به چهار دسته اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، نهادی و زیست‌محیطی طبقه‌بندی گردید. و ضمن ارائه بارعاملی هر یک از متغیرها راهکاری رفع آن نیز تبیین گردید.
متولی و همکاران، ۱۳۹۷	تحلیلی بر عملکرد خانه‌های دوم بر توسعه پایدار روستاهای کوهستانی موردی: بخش چهاردانگه شهرستان ساری	در این تحقیق عملکرد خانه‌های دوم بر توسعه پایدار روستاهای کوهستانی در بخش چهاردانگه شهرستان ساری به خصوص در زمینه اقتصادی و توسعه کالبدی مورد بررسی قرار گرفت.
Visser, G. (2004)	مطالعه خانه‌های دوم در آفریقای جنوبی	در این پژوهش توسعه اقتصادی و همچنین تغییرات کالبدی مناطق گردشگر پذیر مورد مطالعه قرار گرفت.
Vagner, J & Fialova, D. (2011)	پیامدهای گردشگری خانه‌های دوم بر توسعه منطقه‌ای	در این تحقیق تاثیر گردشگری خانه‌های دوم بر بهبود و ارتقای شاخص‌های توسعه منطقه‌ای مورد مطالعه قرار گرفت
Soto, M.T.R, & Clave, S.A. (2017)	خانه‌های دوم و الگوی چشم-اندازهای شهری در توریسم ساحل دریای مدیترانه	این پژوهش تحولات اقتصادی و کالبدی و تغییرات کاربری اراضی ساحل مدیترانه را مورد بررسی قرار داد. براساس این پژوهش تحولات اقتصادی ناشی از توسعه گردشگری خانه‌های دوم بسیار چشمگیر بوده و نقش حایز اهمیتی در اشتغال‌زایی و افزایش درآمد ساحل‌نشینان داشته است

۳ روش تحقیق

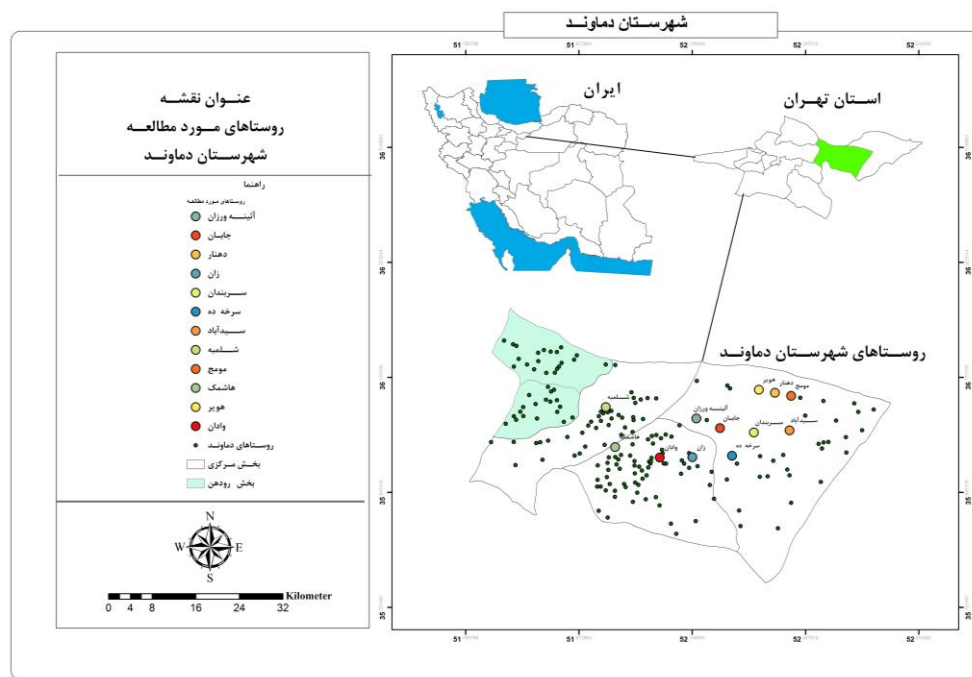
نوع تحقیق کاربردی و روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و میدانی می‌باشد. جامعه آماری تحقیق حاضر خانوارهای روستایی ساکن در دوازده روستای مورد مطالعه است که براساس سرشماری سال ۱۳۹۵ برابر با ۱۴۰۲۴ نفر جمعیت و ۳۶۰۰ خانوار می‌باشند. ۱۵ پرسش در این تحقیق به عنوان ظرفیت توسعه اقتصادی و فضایی گردشگری و ۱۸ سوال به عنوان چالش‌های احتمالی توسعه گردشگری در قالب طیف لیکرت و به صورت پنج‌درجه‌ای (خیلی کم، کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد) تنظیم گردید (جدول ۲ و ۳). پایایی ابزار تحقیق نیز با استفاده از ضریب آلفای کرون‌باخ برای مولفه‌های مورد بررسی تحقیق برابر با ۷۹

درصد بدست آمده است. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۲۹۰ نفر بدست آمده است و تعداد نمونه‌ها به صورت تصادفی ساده / سیستماتیک انتخاب شدند که بعد از سنجش با بهره‌گیری از نرم‌افزار Spss و با استفاده از روش تحلیل خوشه‌ای سلسله‌مراتبی، مولفه‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. شهرستان دماوند یکی از شهرستان‌های استان تهران است که به عنوان منطقه نمونه گردشگری ایران برگزیده شده است. براساس سرشماری سال ۱۳۹۵ جمعیت آن برابر با ۱۲۵۴۸۰ نفر است. این شهرستان با وسعتی معادل ۱۹۳۲ کیلومتر مربع، مشتمل بر ۵ شهر بنام‌های دماوند، آبسرد، کیلان، رودهن و آبعلی، دو بخش مرکزی و رودهن و ۱۱۱ روستا می‌باشد و ارتفاع متوسط آن از سطح دریای آزاد برابر ۲۳۰۰ متر است. مرکز این شهرستان (شهر دماوند) در فاصله ۷۵ کیلومتری تهران واقع شده است و به طور متوسط ۲۰۵۱ متر ارتفاع دارد و جمعیت آن برابر با ۴۸۳۸۰ نفر است (شکل‌های ۱، ۲). بخش مرکزی این شهرستان مشتمل بر سه دهستان جمع آبرود به مرکزیت شهر آبسرد، ابرشیوه به مرکزیت روستای سربندان و تارود به مرکزیت روستای مراء است که دارای ۸۷ روستا است.

شکل ۱. نقشه موقعیت جغرافیایی شهرستان دماوند

شکل ۲. نقشه پراکندگی روستاهای مورد مطالعه

۴ یافته‌های تحقیق

همان‌طوری که در جدول ۲ و ۳ مشاهده می‌شود به منظور تبیین ظرفیت‌سنجی توسعه فضایی و اقتصادی گردشگری از ۱۵ شاخص استفاده گردید و برای چالش‌های پیش‌روی گردشگری نیز از ۱۸ شاخص استفاده شده است. در این راستا برای نشان دادن میزان اهمیت هر یک از شاخص‌ها، ضمن محاسبه مجموع اوزان و میانگین رتبه‌ای هر یک از آنها، از آزمون فریدمن نیز استفاده شده است. نتایج حاصل از آزمون فریدمن برای ظرفیت‌سنجی توسعه گردشگری با یکدیگر تفاوت معنادار در سطح ۹۹ درصد را تبیین می‌کنند. همچنین برای چالش‌های توسعه گردشگری در روستاهای مورد مطالعه تفاوت معنادار و ۹۵ درصدی بین شاخص‌های بررسی شده مشاهده می‌گردد.

جدول ۲. شاخص‌های مورد بررسی به منظور ظرفیت‌سنجی توسعه فضایی و اقتصادی گردشگری روستایی

ردیف	شاخص‌های ظرفیت‌سنجی	مجموع وزن‌ها	میانگین رتبه‌ای	آماره فریدمن	کای اسکوئر	درجه آزادی	سطح معناداری
۱	استفاده از چشم‌اندازها و مناظر طبیعی و بکر	۱۴۳۶	۴٫۹۵	۹/۶۰	۳۴/۰۳۶	۱۴	**۰۰۲/۰
۲	استفاده از مناظر بیلابلی زیبا	۱۴۳۷	۴٫۹۶	۹/۶۷			
۳	وجود امکانات لازم برای ورزش‌های زمستانی مثل اسکی، کوهپیمایی و کوهنوردی	۱۲۹۰	۴٫۴۴	۸/۴۲			
۴	داشتن محیط آرام و بدون سر و صدا	۱۴۲۱	۴٫۹۰	۹/۴۷			
۵	انگیزه جوانان جهت سکونت و اشتغال در روستا	۱۰۰۱	۳٫۴۵	۶/۴۲			
۶	وجود جاذبه‌های فرهنگی و صنایع دستی	۱۰۲۱	۲٫۵۲	۵/۶۳			
۷	امکانات و تجهیزات رفاهی مناسب	۱۰۵۴	۳٫۶۳	۶/۷۶			
۸	ایجاد فرصت‌های شغلی جدید	۱۲۲۰	۴٫۲۱	۸/۰۲			
۹	افزایش تنوع شغلی	۱۲۳۵	۴٫۲۶	۸/۱۶			
۱۰	افزایش درآمد روستاییان	۱۲۹۱	۴٫۴۵	۸/۴۹			
۱۱	علاقتمندی فراوان مدیران محلی به فرهنگ توسعه و اشتغال‌زایی از طریق توسعه توریسم	۱۰۵۶	۳٫۶۴	۶/۸۱			
۱۲	وجود مساکن ارزان و مناسب جهت اقامت	۴۷۸	۱٫۶۵	۳/۵۸			
۱۳	ارائه غذاهای سنتی و محلی	۱۰۵۸	۳٫۶۵	۶/۸۸			
۱۴	وجود مراکز اطلاع‌رسانی برای گردشگران	۱۰۲۱	۳٫۵۲	۶/۷۱			
۱۵	افزایش سطح آگاهی و دانش عمومی	۱۴۱۸	۴٫۸۹	۵/۸۸			

**معناداری در سطح ۹۹ درصد، یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

جدول ۳. شاخص‌های مورد بررسی به منظور تبیین چالش‌های توسعه گردشگری روستایی

ردیف	شاخص‌های ظرفیت‌سنجی	مجموع وزن‌ها	میانگین رتبه‌ای	آماره فریدمن	کای اسکوتر	درجه آزادی	سطح معناداری
۱	کمبود زیرساخت‌های مناسب در روستاهای کوهستانی مثل اقامتگاه‌ها، رستوران، مراکز تفریحی و...	۷۴۳	۲,۵۶	۵/۵۹	۲۰/۳۹۰	۱۷	*۰/۴۸
۲	عدم وجود امکانات کافی برای ورزش‌های کوهستانی	۶۴۷	۲,۲۳	۵/۱۳			
۳	وجود ریزش، لغزش و خزش در جاده‌های روستایی	۱۰۵۸	۳,۶۵	۷/۵۲			
۴	احتمال وقوع سیل در ناحیه مورد مطالعه	۷۱۰	۲,۴۵	۵/۵۱			
۵	تخریب اراضی کشاورزی و مزارع	۱۲۹۱	۴,۴۵	۸/۸۳			
۶	قرار داشتن روستاهای دماوند در مسیر گسل‌های متعدد و فعال	۱۰۴۹	۳,۶۱	۷/۲۹			
۷	افزایش آلودگی هوا، آب و صوتی در ناحیه مورد مطالعه	۹۴۵	۳,۲۶	۶/۹۲			
۸	وقوع بهمن در فصول سرد سال	۱۰۲۷	۳,۵۴	۷/۰۴			
۹	نبود مکان مجزا جهت پیاده‌روی و دوچرخه-سواری	۷۶۹	۲,۶۵	۵/۸۶			
۱۰	افزایش تخلفات اجتماعی و بزهکاری با ورود گردشگران در نواحی روستایی	۸۳۵	۲,۸۷	۵/۹۶			
۱۱	خدمات‌رسانی نامناسب سازمان ذیربط به ویژه سازمان گردشگری	۷۶۹	۲,۶۶	۵/۸۷			
۱۲	شبکه حمل و نقل جاده‌ای نامناسب	۶۷۳	۲,۳۲	۵/۷۹			
۱۳	بورس‌بازی املاک به دلیل هجوم سرمایه‌گذاران در این ناحیه	۱۱۳۵	۳,۹۱	۷/۹۰			
۱۴	افزایش قیمت زمین روستایی	۱۱۵۴	۳,۹۷	۷/۹۸			
۱۵	از بین رفتن فرهنگ و آداب و رسوم محلی	۱۰۶۰	۴,۶۵	۸/۹۴			
۱۶	عدم نظارت کافی پلیس امنیتی	۹۳۴	۳,۲۲	۶/۵۸			
۱۷	عدم خدمات‌رسانی مسولان راه و ترابری به خصوص در فصول سرد سال	۹۸۰	۳,۳۸	۷/۲۹			
۱۸	کمبود امکانات بهداشتی و درمانی	۸۴۵	۲,۹۱	۶/۰۵			

*معناداری در سطح ۹۵ درصد یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

الگوریتم خوشه‌ای کردن روستاها به منظور ظرفیت‌سنجی توسعه گردشگری با روش تحلیل خوشه‌ای

برای تحلیل خوشه‌ای سوالی که طرح می‌شود این است که چه معیار یا قاعده مناسبی برای گروه‌بندی ظرفیت‌سنجی گردشگری روستاها وجود دارد. در این راستا هدف به حداکثر رساندن واریانس بین خوشه‌ها نسبت به واریانس درون خوشه‌هاست. در این راستا در تحقیق حاضر، الگوریتم‌های مطرح شده، روش خوشه‌ای سلسله‌مراتبی (از نوع تراکمی) است (کلانتری، ۱۳۹۶: ۸۶).

در روش تراکمی روستاها با خوشه خاصی آغاز می‌شود و دو مورد با هم ترکیب شده و خوشه تراکمی جدیدی ایجاد می‌کنند. بنابراین در هر مرحله تعداد خوشه‌ها یک به یک کاهش می‌یابند. گاهی مورد

سومی با خوشه‌ای دو موردی ادغام شده و خوشه جدیدی را بوجود می‌آورد و در بعضی موارد ممکن است دو خوشه با یکدیگر ترکیب شوند و خوشه جدیدی را خلق نمایند. بدین ترتیب تمام روستاها با یکدیگر ادغام شده و یک خوشه بزرگی را پدید می‌آورند. به عبارت ساده‌تر در این روش الگوریتمی انتخاب می‌گردد که روستاها براساس شباهت‌ها با یکدیگر ترکیب می‌شوند تا جایی که از ترکیب خوشه‌های مختلف یک خوشه بزرگ خلق می‌گردد.

همان‌طوری که در محاسبات ماتریس همسایگی مشاهده می‌شود فاصله اقلیدوسی هر روستا نسبت به روستای بعدی مقایسه می‌گردد. مقادیر کوچکتر در این ماتریس بیانگر میزان مشابهت یا همگنی دو روستای مربوط به آن عدد می‌باشند و با افزایش تفاوت‌ها و ناهمگنی بین روستاها، مقدار ماتریس شباهت مربوط به موارد فوق افزایش می‌یابند. ترکیب تراکمی خوشه‌ها با روش‌های متعددی انجام می‌شود که در این تحقیق از روش پیوند متوسط استفاده شده است. از این رو معیار طبقه‌بندی مقادیر متوسط تمام اعضای خوشه می‌باشد (جدول ۴ و شکل ۳).

همان‌طوری که در جدول ۵ مشاهده می‌شود فرایند خوشه‌بندی در یازده مرحله انجام گردید. به نحوی که در مرحله اول روستاهای ردیف اول و دوم، در مرحله دوم روستاهای ردیف یازدهم و دوازدهم، در مرحله سوم روستاهای ردیف پنجم و هفتم، در مرحله چهارم روستاهای ردیف سوم و پنجم، در مرحله پنجم روستاهای ردیف هشتم و دهم، در مرحله ششم روستاهای ردیف سوم و نهم و در مرحله هفتم روستاهای ردیف سوم و هشتم، در مرحله هشتم روستاهای ردیف اول و ششم، در مرحله نهم روستاهای ردیف سوم و چهارم، در مرحله دهم روستاهای ردیف اول و سوم و در مرحله یازدهم روستاهای ردیف اول و یازدهم خوشه‌بندی شدند.

از آنجایی که در اجرای دستور خوشه‌بندی خواسته شده که روستاها به چهار خوشه طبقه‌بندی شوند، روستاهای مورد مطالعه از نظر میزان ظرفیت گردشگری به چهار دسته طبقه‌بندی شدند. روستای خوشه اول (روستاهای مومج، جابان و آینه‌ورزان) و روستاهای خوشه دوم (سربندان، زان، سیدآباد، هویر، دهنار و شلمبه) به ترتیب بیشترین ظرفیت توسعه گردشگری را به خصوص در زمینه توسعه فضایی و اقتصادی دارا هستند. روستاهای خوشه سوم (وادان) و روستاهای خوشه چهارم (سرخده و هاشمک) اگرچه دارای جاذبه‌های گردشگری هستند، اما در مقایسه با روستاهای خوشه اول و دوم از ظرفیت توسعه گردشگری پایین‌تری برخوردارند (جدول ۶). براین اساس می‌توان نتیجه گرفت که روستاهای متعددی در ناحیه مورد مطالعه اگرچه از زیبایی و جلوه بسیار مناسبی برخوردارند، ولی براساس مطالعه انجام شده مبتنی بر شاخص‌های ظرفیت‌پذیری دارای شرایط متفاوتی هستند.

جدول ۴. ماتریس تخمینی تحلیل خوشه‌ای / ماتریس همسایگی

اندازه‌گیری فاصله اقلیدوسی												روستاها	ردیف
هاشمک	سرخده	شلمبه	دهنار	هویر	سیدآباد	آینه- ورزان	زان	وادان	سربندان	جابان	مومج		
۷۲/۴۴۰	۷۷/۷۲۴	۳۴/۳۹۰	۵۰/۸۰۱	۴۱/۰۶۴	۴۳/۸۲۹	۲۲/۶۲۹	۳۳/۴۸۵	۳۴/۷۰۱	۲۲/۶۵۹	۳/۰۰۰	۰/۰۰۰	مومج	۱
۶۹/۴۴۰	۶۸/۷۲۴	۳۱/۳۹۰	۴۷/۸۰۱	۳۸/۰۶۴	۳۴/۸۲۹	۱۹/۶۲۹	۲۴/۴۸۵	۳۱/۷۰۱	۱۹/۸۵۹	۰/۰۰۰	۳/۰۰۰	جابان	۲
۳۸/۳۳۸	۳۹/۷۶۹	۱۸/۴۱۲	۱۹/۷۰۵	۲۱/۷۶۷	۹/۵۲۲	۱۷/۳۷۳	۱۴/۰۱۲	۲۲/۰۵۰	۰/۰۰۰	۱۹/۶۵۹	۲۲/۶۵۹	سربندان	۳
۳۲/۳۹۶	۳۱/۶۸۰	۱۷/۹۷۵	۱۹/۷۵۹	۲۴/۸۴۸	۲۶/۶۵۲	۲۲/۵۴۸	۱۶/۵۳۰	۰/۰۰۰	۲۲/۰۵۰	۳۱/۷۰۱	۳۴/۷۰۱	وادان	۴
۴۱/۴۴۳	۳۱/۴۲۸	۱۴/۳۱۲	۱۹/۴۷۶	۱۳/۳۷۹	۹/۱۶۸	۱۷/۷۲۷	۰/۰۰۰	۱۶/۵۳۰	۱۴/۰۱۲	۲۴/۴۸۵	۳۳/۴۸۵	زان	۵
۶۱/۹۷۵	۶۱/۲۵۹	۱۹/۰۹۴	۳۱/۹۸۴	۲۸/۳۷۲	۳۰/۷۴۷	۰/۰۰۰	۱۷/۷۲۷	۲۲/۵۴۸	۱۷/۳۷۳	۱۹/۶۲۹	۲۲/۶۲۹	آینه- ورزان	۶
۳۱/۵۶۷	۲۳/۶۹۸	۲۱/۸۹۳	۱۳/۷۷۲	۱۹/۷۸۹	۰/۰۰۰	۳۰/۷۴۷	۹/۱۶۸	۲۶/۶۵۲	۹/۵۲۲	۳۴/۸۲۹	۴۳/۸۲۹	سیدآباد	۷
۳۳/۱۸۱	۲۵/۸۶۶	۱۷/۱۱۱	۲۲/۷۲۹	۰/۰۰۰	۱۹/۷۸۹	۲۸/۳۷۲	۱۳/۳۷۹	۲۴/۸۴۸	۲۱/۷۶۷	۳۸/۰۶۴	۴۱/۰۶۴	هویر	۸
۳۲/۰۱۵	۳۰/۱۶۶	۱۹/۳۴۵	۰/۰۰۰	۲۲/۷۲۹	۱۳/۷۷۲	۳۱/۹۸۴	۱۹/۴۷۶	۱۹/۷۵۹	۱۹/۷۰۵	۴۷/۸۰۱	۵۰/۸۰۱	دهنار	۹
۴۶/۰۹۳	۴۰/۹۲۴	۰/۰۰۰	۱۹/۳۴۵	۱۷/۱۱۱	۲۱/۸۹۳	۱۹/۰۹۴	۱۴/۳۱۲	۱۷/۹۷۵	۱۸/۴۱۲	۳۱/۳۹۰	۳۴/۳۹۰	شلمبه	۱۰
۵/۷۲۳	۰/۰۰۰	۴۰/۹۲۴	۳۰/۱۴۶	۲۵/۸۶۶	۲۳/۶۹۸	۶۱/۲۵۹	۳۱/۴۲۸	۳۱/۶۸۰	۳۹/۷۶۹	۶۸/۷۲۴	۷۷/۷۲۴	سرخده	۱۱
۰/۰۰۰	۵/۷۲۳	۴۶/۰۹۳	۳۲/۰۱۵	۳۳/۱۸۱	۳۱/۵۶۷	۶۱/۹۷۵	۴۱/۴۴۳	۳۲/۳۹۶	۳۸/۳۳۸	۶۹/۴۴۰	۷۲/۴۴۰	هاشمک	۱۲

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

جدول ۵. ترکیب تراکمی خوشه‌ها در بین گروه‌ها

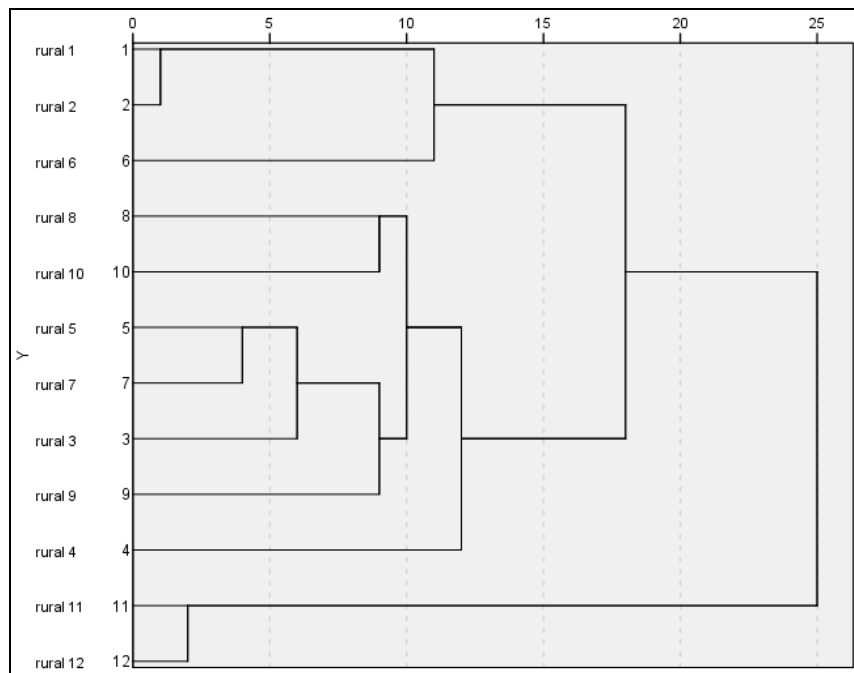
Next Stage	Stage Cluster First Appears		مقادیر خوشه‌ها	Cluster Combined		Stage
	خوشه ۲	خوشه ۱		خوشه ۲	خوشه ۱	
۸	۰	۰	۳/۰۰۰	۲	۱	۱
۱۱	۰	۰	۵/۷۲۳	۱۲	۱۱	۲
۴	۰	۰	۹/۱۶۸	۷	۵	۳
۶	۳	۰	۱۱/۷۶۷	۵	۳	۴
۷	۰	۰	۱۷/۱۱۱	۱۰	۸	۵
۷	۰	۴	۱۷/۶۵۱	۹	۳	۶
۹	۵	۶	۱۸/۹۵۳	۸	۳	۷
۱۰	۰	۱	۲۱/۱۲۹	۶	۱	۸
۱۰	۰	۷	۲۱/۳۰۲	۴	۳	۹
۱۱	۹	۸	۳۱/۲۷۲	۳	۱	۱۰
۰	۲	۱۰	۴۴/۵۰۵	۱۱	۱	۱۱

جدول ۶. اعضای خوشه‌ها

ردیف	روستاها	خوشه چهارگانه	میزان ظرفیت‌پذیری توسعه گردشگری روستایی
۱	مومج	۱	بسیار مطلوب
۲	جابان	۱	بسیارمطلوب
۳	سریندان	۲	مطلوب
۴	وادان	۳	نسبتاً مطلوب
۵	زان	۲	مطلوب
۶	آینه‌ورزان	۱	بسیارمطلوب
۷	سیدآباد	۲	مطلوب
۸	هویر	۲	مطلوب
۹	دهنار	۲	مطلوب
۱۰	شلمبه	۲	مطلوب
۱۱	سرخده	۴	ضعیف
۱۲	هاشمک	۴	ضعیف

شکل ۳. میزان ظرفیت‌پذیری گردشگری روستاها با استفاده از مدل تحلیل خوشه‌ای سلسله‌مراتبی

شکل ۴. نمودار درختی/خوشه‌ای سلسله‌مراتبی ظرفیت‌پذیری گردشگری روستایی

الگوریتم خوشه‌ای کردن روستاها به منظور تبیین چالش‌های توسعه گردشگری در روستاهای بیلاقی همان‌طوری که در ظرفیت‌سنجی توسعه فضایی و اقتصادی گردشگری اشاره شد در محاسبات ماتریس همسایگی ترکیب تراکمی خوشه‌ها با روش‌های متعددی انجام می‌شود که برای تبیین چالش‌ها نیز از روش پیوند متوسط استفاده شده است. از این رو معیار طبقه‌بندی مقادیر متوسط تمام اعضای خوشه می‌باشند (جدول ۷).

برای تبیین چالش‌های توسعه گردشگری نیز فرایند خوشه‌بندی در یازده مرحله انجام گردید. به نحوی که در مرحله اول روستاهای ردیف چهارم و پنجم، در مرحله دوم روستاهای ردیف یازدهم و دوازدهم، در مرحله سوم روستاهای ردیف چهارم و هفتم، در مرحله چهارم روستاهای ردیف سوم و ششم، در مرحله پنجم روستاهای ردیف دوم و سوم، در مرحله ششم روستاهای ردیف دوم و نهم و در مرحله هفتم روستاهای ردیف دوم و چهارم، در مرحله هشتم روستاهای ردیف هشتم و دهم، در مرحله نهم روستاهای ردیف دوم و هشتم، در مرحله دهم روستاهای ردیف اول و دوم و در مرحله یازدهم روستاهای ردیف اول و یازدهم خوشه‌بندی شده‌اند (کلانتری، ۱۳۸۲: ۳۲۹). روستاهای مورد مطالعه از نظر میزان چالش‌های توسعه گردشگری نیز به چهار دسته طبقه‌بندی شدند. روستای خوشه اول (روستای مومج) و روستاهای خوشه دوم (جابان، سربندان، وادان، زان، آینه‌ورزان، سیدآباد و دهنار) به ترتیب بیشترین چالش‌های توسعه گردشگری را دارا هستند. اما روستاهای خوشه سوم (هویر و شلمبه) و روستاهای خوشه چهارم (سرخده و هاشمک) به ترتیب از چالش‌های کمتری برخوردارند. (جدول ۸ و ۹ و شکل ۵ و ۶) براین اساس می‌توان نتیجه گرفت که اگرچه برخی از روستاها براساس شاخص‌های مطالعه شده دارای ظرفیت گردشگری بالایی هستند، اما در مقابل برخی از آنها به همان نسبت از آسیب‌پذیری بالاتری نیز

برخوردارند. لذا تلاش همه مدیران و مسئولان محلی در راستای مدیریت جامع توسعه گردشگری روستایی امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر می باشد.

جدول ۷. ماتریس تخمینی تحلیل خوشه‌ای/ماتریس همسایگی

ردیف	روستاهای مورد مطالعه	اندازه‌گیری فاصله اقلیدوسی											
		مومج	جایان	سربندان	وادان	زان	آینه-ورزان	سیدآباد	هویر	دهنار	شلمبه	سرخده	هاشمک
۱	مومج	۰/۰۰۰	۳۲/۱۶۰	۲۸/۰۶۲	۲۹/۶۰۴	۳۰/۲۴۸	۴۰/۰۹۰	۳۸/۰۴۰	۴۹/۴۴۴	۳۵/۸۶۳	۴۵/۴۹۷	۷۹/۴۲۵	۷۳/۹۳۶
۲	جایان	۰/۰۰۰	۳۲/۱۶۰	۱۴/۳۳۰	۲۶/۲۰۸	۳۰/۱۸۵	۱۴/۲۴۵	۲۳/۴۳۳	۲۷/۷۵۰	۱۶/۲۷۵	۲۷/۲۴۷	۵۲/۳۸۲	۴۸/۶۲۱
۳	سربندان	۰/۰۰۰	۲۸/۰۶۲	۱۴/۳۳۰	۰/۰۰۰	۱۸/۸۲۰	۱۳/۳۵۷	۱۳/۰۱۸	۲۴/۳۷۰	۱۷/۰۵۰	۲۶/۱۳۷	۵۲/۰۴۶	۵۰/۵۸۵
۴	وادان	۰/۰۰۰	۲۶/۲۰۸	۱۴/۸۲۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۶/۵۸۵	۱۱/۹۴۴	۲۶/۲۹۳	۲۸/۰۵۶	۳۹/۶۴۱	۸۵/۷۵۷	۷۴/۷۲۴
۵	زان	۰/۰۰۰	۳۰/۲۴۸	۲۰/۰۳۲	۶/۵۸۵	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۱۲/۲۶۷	۳۲/۵۱۵	۳۲/۱۶۷	۴۶/۹۵۴	۹۱/۷۶۲	۸۰/۳۵۸
۶	آینه‌ورزان	۰/۰۰۰	۴۰/۰۹۰	۱۳/۳۵۷	۲۴/۴۷۸	۳۲/۰۴۷	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۲۰/۲۷۲	۱۷/۲۸۰	۳۳/۵۵۳	۵۷/۶۲۸	۵۵/۲۰۳
۷	سیدآباد	۰/۰۰۰	۳۸/۰۴۰	۱۳/۰۱۸	۱۱/۹۴۴	۱۲/۲۶۷	۲۰/۲۷۲	۰/۰۰۰	۳۳/۱۸۲	۳۱/۷۰۹	۴۵/۱۶۷	۸۵/۸۵۶	۷۴/۴۵۲
۸	هویر	۰/۰۰۰	۴۹/۴۴۴	۲۶/۳۷۰	۲۶/۲۹۳	۳۲/۵۱۵	۳۳/۷۶۳	۳۳/۱۸۲	۰/۰۰۰	۱۷/۲۹۴	۲۵/۷۲۳	۳۵/۴۶۲	۳۰/۸۵۲
۹	دهنار	۰/۰۰۰	۳۵/۸۶۳	۱۶/۲۷۵	۲۸/۰۵۶	۳۶/۹۵۴	۱۷/۲۸۰	۳۱/۷۰۹	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۲۰/۵۵۳	۲۳/۲۷۴	۲۷/۶۱۴
۱۰	شلمبه	۰/۰۰۰	۴۵/۴۹۷	۲۷/۲۴۷	۲۶/۱۳۷	۲۶/۲۴۷	۲۶/۱۳۷	۲۶/۱۳۷	۲۵/۷۲۳	۲۰/۵۵۳	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۳۸/۸۰۲
۱۱	سرخده	۰/۰۰۰	۷۹/۴۲۵	۵۲/۳۸۲	۵۲/۰۴۶	۸۵/۷۵۷	۵۷/۶۲۸	۸۵/۸۵۶	۳۵/۴۶۲	۲۳/۲۷۴	۳۵/۰۰۰	۰/۰۰۰	۹/۹۸۴
۱۲	هاشمک	۰/۰۰۰	۷۳/۹۳۶	۴۸/۶۲۱	۵۰/۵۸۵	۷۴/۷۲۴	۵۵/۲۰۳	۷۴/۴۵۲	۳۰/۸۵۲	۲۷/۶۱۴	۳۸/۸۰۲	۹/۹۸۴	۰/۰۰۰

جدول ۸. ترکیب تراکمی خوشه‌ها در بین گروه‌ها

Next Stage	Stage Cluster First Appears		مقادیر خوشه‌ها	Cluster Combined		Stage
	خوشه ۲	خوشه ۱		خوشه ۲	خوشه ۱	
۳	۰	۰	۶/۵۸۵	۵	۴	۱
۱۱	۰	۰	۹/۹۸۴	۱۲	۱۱	۲
۷	۰	۱	۱۲/۱۰۶	۷	۴	۳
۵	۰	۰	۱۳/۳۵۷	۶	۳	۴
۶	۴	۰	۱۴/۲۸۷	۳	۲	۵
۷	۰	۵	۱۶/۸۶۸	۹	۲	۶
۹	۳	۶	۲۵/۴۳۴	۴	۲	۷
۹	۰	۰	۲۵/۷۲۳	۱۰	۸	۸
۱۰	۸	۷	۳۰/۶۴۳	۸	۲	۹
۱۱	۹	۰	۳۶/۵۵۶	۲	۱	۱۰
۰	۲	۱۰	۵۷/۶۸۷	۱۱	۱	۱۱

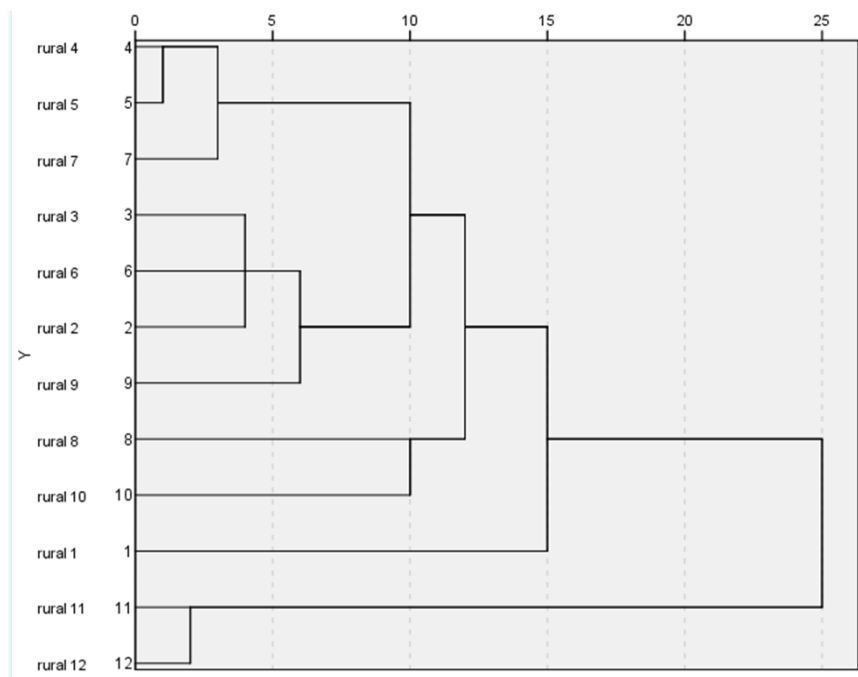
جدول ۹.۱ اعضای خوشه‌ها

ردیف	روستاها	خوشه چهارگانه	میزان چالش‌های گردشگری روستایی
۱	مومج	۱	بسیار نامطلوب
۲	جابان	۲	نامطلوب
۳	سربندان	۲	نامطلوب
۴	وادان	۲	نامطلوب
۵	زان	۲	نامطلوب
۶	آینه‌ورزان	۲	نامطلوب
۷	سیدآباد	۲	نامطلوب
۸	هویر	۳	متوسط
۹	دهنار	۲	نامطلوب
۱۰	شلمبه	۳	متوسط
۱۱	سرخده	۴	مطلوب
۱۲	هاشمک	۴	مطلوب

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

شکل ۵. خوشه‌بندی چالش‌های توسعه گردشگری روستاها با استفاده از مدل تحلیل خوشه‌ای سلسله‌مراتبی

شکل ۶. نمودار درختی / خوشه‌های سلسله‌مراتبی چالش‌های گردشگری روستایی

(۵) نتیجه‌گیری

نتایج مطالعات در بخش گردشگری روستایی نشان می‌دهد که گردشگری عامل مهمی در بروز تغییرات مثبت و منفی به خصوص در زمینه‌های کالبدی- فضایی و اقتصادی در سطح محلی و ناحیه‌ای محسوب می‌شود. این فعالیت اگرچه از یک‌سو می‌تواند باعث تحول و توسعه نواحی روستایی گردد، اما توأم می‌تواند دارای پیامدهای نامطلوب باشند. براساس نتایج تحلیل خوشه‌های روستاهای مورد مطالعه از نظر میزان ظرفیت گردشگری به منظور توسعه فضایی و اقتصادی به چهار دسته طبقه‌بندی شدند. روستای خوشه اول (روستاهای مومج، جابان و آینه‌ورزان) و روستاهای خوشه دوم (سربندان، زان، سیدآباد، هویر، دهنار و شلمبه) به ترتیب بیشترین ظرفیت توسعه گردشگری را دارا هستند و روستای خوشه سوم (وادان) و روستاهای خوشه چهارم (سرخده و هاشمک) اگرچه دارای جاذبه‌های گردشگری زیادی هستند، اما در مقایسه با روستاهای خوشه اول و دوم از ظرفیت توسعه گردشگری پایین‌تری برخوردارند.

روستاهای مورد مطالعه از نظر میزان چالش‌های توسعه گردشگری نیز به چهار دسته طبقه‌بندی شدند. روستای خوشه اول (روستای مومج) و روستاهای خوشه دوم (جابان، سربندان، وادان، زان، آینه‌ورزان، سیدآباد و دهنار) به ترتیب بیشترین چالش‌های توسعه گردشگری را دارا هستند. اما روستاهای خوشه سوم (هویر و شلمبه) و روستاهای خوشه چهارم (سرخده و هاشمک) به ترتیب از چالش‌های کمتری برخوردارند براین اساس می‌توان نتیجه گرفت که اگرچه برخی از روستاها براساس شاخص‌های مطالعه شده دارای ظرفیت گردشگری بالایی هستند، اما در مقابل برخی از آنها به همان نسبت از آسیب‌پذیری بالاتری نیز برخوردارند. بر این اساس توجه بیش از پیش مسئولان و برنامه‌ریزان به منظور بهبود و

ارتقاء اوضاع اقتصادی و اجتماعی و کاهش پیامدهای زیست‌محیطی و توسعه پایدار گردشگری روستایی امری ضروری است. از اینرو در راستای تحقق اهداف تحقیق یعنی توسعه همه‌جانبه گردشگری روستایی پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

- ایجاد زمینه‌های مناسب برای جذب سرمایه‌گذاران به منظور سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری
- برنامه‌ریزی به منظور تبلیغات گسترده از طریق رسانه‌های جمعی و مجازی به منظور جذب گردشگران خارجی؛
- بکارگیری نیروهای متخصص و با تجربه در زمینه توسعه گردشگری روستاهای بیلاقی؛
- توسعه و تجهیز مسیرهای توریستی و تدوین دفترچه‌های راهنما برای گردشگران و آموزش آنها؛
- آموزش مدیریت بحران به نیروهای بومی در راستای افزایش ایمنی با توجه به آسیب‌پذیری طبیعی منطقه و احتمال وقوع حوادث پیش‌بینی نشده مثل زلزله، لغزش، ریزش و ...؛
- بازنگرسی در خصوص نحوه توزیع امکانات، خدمات و تسهیلات توریستی و اولویت‌دهی تخصیص مجدد این امکانات به ناحیه مورد مطالعه؛
- احداث مکانی به عنوان مرکز خرید و فروش محصولات کشاورزی، خانگی و صنایع‌دستی مردم بومی به گردشگران؛
- ایجاد مشاغل و حرف جدید در جهت تنوع بخشیدن فعالیت‌های اقتصاد روستایی از قبیل پخت غذاهای محلی و سنتی؛
- تقویت همکاری و تعاون بین مردم روستا جهت بهره‌گیری کارآمدتر از فضاهای گردشگری؛
- حفاظت از منابع طبیعی و انسانی و جلوگیری از آسیب‌پذیری و آلودگی آنها؛
- تلاش مدیران محلی جهت ساماندهی کاربری‌ها و جلوگیری از تغییرات مخرب کاربری‌های اراضی؛
- تعریض و بهسازی معابر، همراه با بلوارکشی مسیر، بازنگرسی و تجدید نظر طرح هادی روستاها؛
- ایجاد و گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات (IT) در روستاهای بیلاقی؛ و
- مدیریت مواد زاید و دفع اصولی و بهداشتی فاضلاب و زباله‌ها (تفکیک از مبدا، جمع‌آوری و دفن در مکان مناسب).

تشکر و قدردانی

این مقاله مستخرج از طرح پژوهشی دانشگاهی است.

۶ منابع

- جباری، ایرج، عبدلی، شکوفه (۱۳۹۸)، بهره‌برداری اقتصادی و گردشگری از رودخانه‌های استان کرمانشاه و تأثیر آن بر ویژگی‌های زیبایی‌شناختی، فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، شماره ۳۲، صص ۷۱-۸۸.
- خشنود، عفت، مهدوی حاجیلویی، مسعود، قادری، اسماعیل (۱۳۹۶) تأثیر گردشگری خانه‌های دوم بر اقتصاد روستایی دهستان ابرشیو شهرستان دماوند. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۶، شماره ۲۲، صص ۱-۱۶.

- خواجه‌شاهکوهی، علیرضا، موسوی پارسایی، محمد (۱۳۹۸)، تأثیر عملکرد ابعاد محصول مقاصد گردشگر بر رضایت‌مندی گردشگران یک آنالیز تطبیقی- همبستگی برحسب خصوصیات دموگرافیکی و اجتماعی، فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، شماره ۳۲، صص ۳۲-۱۳.
- خواجه‌شاهکوهی، علیرضا، نجفی‌کانی، علی‌اکبر، وصال، زینب (۱۳۹۴)، بررسی عوامل مؤثر بر آگاهی‌های زیست‌محیطی روستاییان، موردی: دهستان جاغرق شهرستان بینالود، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، شماره ۹، صص ۹۶-۸۵.
- دادورخانی، فضیله، محمدزاده لاریجانی، فاطمه (۱۳۹۱)، تحلیل تطبیقی نظرات سهم‌بران در خصوص اثرات گردشگری خانه‌های دوم بر جنبه‌های کالبدی-فیزیکی مناطق روستایی، موردی، بخش بندپی شرقی بابل، فصلنامه مسکن و محیط روستا، جلد ۳۱، شماره ۱۴۰، صص ۱۰۰-۸۳.
- شاطریان، محسن، منتصری، زهرا، کیانی، صدیقه، غلامی، یونس (۱۳۹۸)، سطح‌بندی توسعه گردشگری روستاهای بخش برزک شهرستان کاشان، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۸، شماره ۲۸، صص ۱۱۴-۹۵.
- صاحبی، نغمه، پوررمضان عیسی، باسط قریشی، محمد، (۱۳۹۷)، آسیب‌شناسی اقتصادی توسعه گردشگری در نواحی روستایی شهرستان لنگرود، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۷، شماره ۲۵، صص ۲۴۱-۲۲۵.
- ظاهری، مجید، آقایی‌هیر، محسن، حسین‌زاده، اکبر (۱۳۹۸)، سطح‌بندی پایداری فعالیت‌های گردشگری نواحی روستایی در شهرستان طارم، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۸، شماره ۲۷، صص ۱۳۶-۱۱۹.
- علیقلی‌زاده فیروزجایی، ناصر، قدمی، مصطفی، رمضان‌زاده لسبویی، مهدی (۱۳۸۹)، نگرش و گرایش جامعه میزبان به توسعه گردشگری در نواحی روستایی، موردی: دهستان گلیجان، شهرستان تنکابن، پژوهش‌های جغرافیایی انسانی، شماره ۷۱، صص ۴۸-۳۵.
- عینالی، جمشید (۱۳۹۳)، ارزیابی نقش گردشگری خانه‌های دوم در تنوع‌بخشی به اقتصاد روستایی، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی روستایی، سال سوم، شماره ۴۵، صص ۱۰۷-۹۷.
- قادری، اسماعیل، مطهر، سیده مهسا (۱۳۹۲)، بررسی عامل‌کششی انگیزاننده گردشگران در انتخاب مقصد، مقایسه مقاصد داخلی و خارجی، موردی: شهر تهران، فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، شماره دوم، صص ۲۹-۱۵.
- کلانتری، خلیل (۱۳۸۲)، پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی و اقتصادی با استفاده از SPSS، نشر شریف.
- کلانتری، خلیل (۱۳۹۶)، مدل‌های کمی در برنامه‌ریزی منطقه‌ای، شهری و روستایی، مهندسیین مشاور طرح و منظر.
- صفراآبادی، اعظم، احمدپور، علی (۱۳۹۸)، برنامه‌ریزی تفرجگاه‌های پیرامون شهرها با تأکید بر گردشگری سلامت، موردی: چشمه آبگرم تودلویه، فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، شماره ۳۱، صص ۲۴۳-۲۲۷.
- متولی طاهر، نرگس، صحنه، بهمن، نجفی‌کانی، علی‌اکبر (۱۳۹۷)، تحلیلی بر عملکرد خانه‌های دوم بر توسعه پایدار روستاهای کوهستانی، موردی: بخش چهاردانگه شهرستان ساری، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۲۱، شماره ۱، صص ۱۵۹-۱۳۳.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۵)، نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن. استان تهران، شهرستان دماوند.

- نجفی کانی، علی اکبر، صادقی، نوشین، رحمانی، مریم (۱۳۹۲)، چالش‌ها و راهبردهای توسعه فضایی روستاهای الحاقی به شهر گرگان، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، شماره ۵، صص ۱۱۸-۱۰۱.
- نجفی کانی، علی اکبر (۱۳۹۷)، بررسی چالش‌ها و فرصت‌ها فراروی توسعه توریسم در روستاهای ساحلی، موردی: روستاهای شهرستان بابلسر، فصلنامه آمایش جغرافیایی فضا، شماره ۲۷، صص ۱۵۴-۱۴۳.
- نجفی کانی، علی اکبر (۱۳۹۸)، چالش‌ها و تنگناهای توسعه اقتصادی در نواحی روستایی، موردی: بخش داشلی برون شهرستان گنبد، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، شماره ۲۹، صص ۱۶۸-۱۵۱.
- Kurechi, M (2007), **Restoring rice paddy wetland environments and the local sustainable society project for achieving co-existence of rice paddy agriculture with waterbirds at Kabukuri-numa, Miyagi Prefecture, Japan.** Global Environmental Research 11: 141-152.
- Elmberg, J., Poeyssae, H., Sjoeborg, k (2004), **Relationships between species number, lake size and resource diversity in assemblesay of breeding water fowl.** J. Biogeogr, vol. 21 (1): 75-84
- Hall, C.M., Page, S.J (2001), **Geography of Tourism and Recreation.** Routledge.
- Low, Ch (2001), **Urban tourism: selected case studies,** urban tourism project working paper no 1, department of geography, university of salford.
- Liu, J.C., Sheldon, P. J., Var, T (1987), **Resident Perceptions of The Environment Impacts of Tourism.** Annals of Tourism Research. 14.
- Pearce, D. G (1989), **Tourism and Regional Development in The European Community,** Tourism Managment.
- Richards, G (2000), **Tourism and the world of culture and Heritage,** Tourism Recreation Research, vol.25.
- Taye, V. S., Sirakaya. E (2002), **Residents Attitudes Toward Tourism Development,** Annals of Tourism Research, vol.29.
- Tosum, C (2001), **Host Perception of Impact: A Comparative Tourism Study.** Annals of Tourism Research, vol.29.
- Najafi Kani, A.A., Arekhi. S (2014), **The role of Tourism in Rural Areas Development with Emphasis on Hydrotherapy (Case study: Larijan District in Amol Township).** IJACS 261-267.
- Najafi Kani, A.A (2017), **A Study Of Challenges And Opportunities For The Development Of Tourism In Coastal Villages: The Case Study Of Villages In Babolsar.** ijese.pp. 1765-1776.
- Nrayan, D (2002), **Impacts of Tourism on Economic and Demographic development in a rural Spanish pueblo,** University of Central Oklahoma.
- Rossana, G (2007), **Tourism and the city,** opportunity for regeneration.
- Rayan, Ch, (1995), **Recreational tourism, a social science perspective,** Routledge, Now York.
- Soto, M.T.R., Clavé, S.A (2017), **Second Homes and Urban Landscape Patterns in Mediterranean Coastal Tourism Destinations,** Land Use Policy, Vol. 68, pp. 117-132.
- Vagner, J., Fialová, D (2011), **Impacts of Second Home Tourism on Shaping Regional Identity in the Regions with Significant Recreational Function,** Book of Proceedings, Vol. 1, International Conference on Tourism & Management Studies, Algarve 2011, pp. 285-294.
- Visser, G (2004), **Second Homes: Reflections on an Unexplored Phenomenon in South Africa,** In C.M. Hall and D.K. Müller (Eds.), **Tourism, Mobility and Second Homes**

Between Elite Landscape and Common Ground, Channel View Publication, Clevedon, pp. 196-214.